

The image shows the spine and front cover of an antique book. The spine is bound in a dark green, textured material, possibly leather or cloth, and features five raised bands. The title and volume number are printed in gold on the spine. The front cover is decorated with a marbled paper pattern consisting of a dark brown background with intricate, branching veins of blue and white. The overall appearance is that of a well-used, historical volume.

Politikai
röpiratok.

71.

1842

71
531

V Á R O S A I N K

PHILOSOPHIAI TEKINTETBŐL.

Fereszes Károl
mezeikapitány
1848.

4

— 60

V Á R O S A I N K

PHILOSOPHIAI TEKINTETBŐL.

IRTA

Dr. MAJORSZKY JÁNOS,

ÜGYVÉD.

BUDAVÁROS KÉPEIVEL HOLLÓS MÁTYÁS ÉS A TÖRÖKÖK
ALATT, 'S PANNONIA, DACIA, MŐSIA ABROSZÁVÁL.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL

1842.

bib. n. 007657 23

V. B. O. S. I. K.

LIBRARY

DE BALLAGI GÉZA.

SZ. KIR. PEST VÁROSA

TEKINTETES TANÁCSÁNAK

S ERDEMES POLGARSAGANAK.

fisztelet érzetével.

Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat aequitate, seque remque publicam curabant.

Sallustius.

ELŐSZÓ.

Ama nagy characterű Szoliman, 's az óriás lelkű Napoleon Bellona menyköveit a' városokra főleg irányozták, midőn országokat és nemzeteket rabigába fűztek ; nevezetesen Napoleon édes foglalatossága volt a' fővárosokat szívvel vagy fővel összehasonlítani, mellyek erősebben megsebesítettvén, az egész test veszedelmeztetik. — Jelenkorunk a' ho-

ni városokra nagyobb figyelmet fordít, mint az előkor; így czél-szerűnek véltem, parányi erőmhöz képest, városaink befolyását a' nemzetre fejtegetni, — 's jelen, csekély dolgozatom által a' kedves honnak és igazságnak szolgálni.

*Milyen befolyások volt honi városainknak nemzetünk
kifejlődésére és csinosulására?*

BEVEZETÉS.

A' felállított kérdés magyarázata.

Minekelötte ezen feladásra felelnék, a' kérdés értelmét kell meghatározni; világosnak látszik ugyan a' feltett kérdés, 's tárgya, ámde olly sokat foglal magában, hogy nem igen könnyü, egyszerű 's világos szavakkal illy felséges feladást egybe foglalni. Azért is ezen feladás fontosb megfejtésére szükség e' szavakat: „*honi város, nemzet kifejlődése és csinosodása, befolyás*“ meghatározni. Honivárosnak nevezzük: azon

felszabadított földkörnyéket 'sa' bennelévő független közönséget, melly minden nyelv és vallás külömbisége nélkül, főleg műiparbol és műszerzeményből élvén, egyesült nemes testet tészén a). Ezen meghatározás, mint-hogy egyedül a' sz. kir. vagy bányavárosokat érdekli, szűkebb értelmű, mint a' kérdésben feltett szó: *honi város*, és így a' mezővárosokra nem alkalmaztatható; mi pedig a' *Város* neve alatta mezővárosoknak is helyt adni kívánunk, minthogy a' kifejlődésnek és csinosodásnak political kirekesztő szabadalma nincsen b). Szinte a' kifejlődés és csinosodás értelmét is meg kell határozni. Az erény elérését 's az erény kifejlődésére szükséges 's megkívántató dolgokat értjük ugyan a' *csinosodás* szava alatt; de minthogy a' társaságos test első szükségei physicali létre viszonylanak, a' *csinosodás* szavát anya-

a) Verbóczy III. R. 8, 20. Cz. 1791. év; 30. T. C.

b) *τιμη περιεχει πασαι παιδεια βροτοις.*

gi létre czéloztatjuk, mert vagyonnuk bátor-
ságos állapotja 's annak békes haszonvétele
minden helyzetben annyira megkívántatik,
hogy ezeknélkül lehetetlen a' fenséges charak-
terek, szívbélyegek szerencsés kiművelése.
A' *befolyás* magyarázatában is szinte vi-
gyázva kell járni; tudjuk, hogy két tétel
egymás mellett' megállhat és minden ös-
szeköttetés színe mellett is, egymásra néz-
ve idegen lehet. Illy színmutatás több
historicust nem egyszer csalt meg. Ezen szó
befolyás, valami tettet 's együtt hatást je-
lent; nem jegyez valami föltételetleni ha-
tást, melly csalhatatlan következést huzzon
maga után. A' befolyás bizonyos ok, melly
hatást hoz elő, de ez nem egyetlen, fő 's
első ok; következőleg lehetnek a' városok
jeles, boldog állapotban, de nem követke-
zik elkerülhetetlenül, hogy ezen állapot a'
nemzetre nézve is valósodjék; mert nem
egy, de sok fonalak által szövetik a' mi-
veltség szövete. Vigyázva kell tehát élni
ezen szóval: *befolyás*. Ezen igazságok ta-
lán ismereteseek, de egyszersmind azt meg-

mutatni, hogyan, melly feltétel alatt, 's minő uton hatott ezen befolyás? ez egy fogak alá vett som-mag. Czélunk elérése régi 's újabb városaink' feltaglalását kívánja, azért kinyomozásunk is két részre oszlik.

I. R É S Z.

*Régi városok befolyása honunkban
1 évtől 894-ig.*

Magyarország, melly a' régi görög historicusoknál mint egy része Vad-Scythiának jön elő, éjszakfelé a' karpátoktól, délre pedig az alpesek ágaitól vétetik körül, mikép és mikor kapta első lakosait, kutforrások hiánya miatt nem tudhatni *), de annyi bizonyos, hogy azok rabló, vadászó,

*) A' későbbi fő kutforrások Ptolomaeus II, 13. Strab. VII. 217. Plinius III, 25. — Itinerarium Antonini. — Tabula Theodosiana. Segédforrások: Dio Cassius XL. Plutarchus in Pomp. — Herodianus I, 3. II, 9. Tacit. Germ. Cellarius Mannert, Geographie der Griechen und Römer III, 631. Severin. Schönvisner Budae 1780.

különféle eredetű 's nyelvű emberek voltak. Ezek meghódítására az első lépést Julius Caesar tette 59 esz. kr. e. ki egyszersmind a Juliobonát és Colonia Juliát ugymint erősségeket alkotá. — Octavianus, ki szinte Caesar nevet viselt, ezen tartomány teljes meghódításával Rába vizéig nyomult, és mivel előle eleintén a' lakosok elillantak, védhelyök Segestia (Sisek) 35 esz. k. e. semmivé tétetett. — Őt ízben forrott a' legiök és pannonok közt a' rettenetes tusa, végtére nem állhatván ki a' romai pallos élet, végkép a' romai törvénynek hódolt a' pannon, 's a' romai birodalom határa a' Duna lett 48 esz. k. u. — Alig mutatkoztak városok Pannoniában, 's íme a' lakosok életmódja is sebesen megváltozott: az előtt szegény csapatok tudatlan körben 's talán megelégedve a' Drávától egészen a' Dunáig éldegeltek, ögyelgve, szélhengve telepedének meg, hova az éj együvé hajtá őket; már most fáradságos munkával különféle szükségeik kielégítésére kellett ügyelniök; eddig a' pannonok a' határnél-

küli kövér mezőkre marháikat kihajtván, a' vadat kényükre az erdőkben sebes nyilakkal lövöldözték, most ritkultván a' sivatagok a' legelő helyekkel együtt, a' pásztor és vadász bizonyos korlátokat ismerni kénytelenítették; eddig a' pannonok árpát, kölest, vagy más italtra való gabonát csak szűken vetettek, most minden kéznek a' földdel kellett foglalatoskodnia 's így a' henye pásztor, mint az állhatatlan vadász a' nehéz ekéhez fogott; az előtt az állatok nyers bőre alatt testök szabadon kifejlett, de most már kénytelenek valának külföldi öltözet által karjaikat szorítatni; az előtt távoztak a' városi korláttól, de most falakkal békerítni 's a' néma irásnak térdet, fejet hajtani kötelességök lett.

Erőszakkal, hat emberi kor alatt, Augustustól, Marc. Aurelig a' csinosodás Pannoniában megalapított, mellynek frisen épült városok nélküli behozása a' nemzetnél nem is képzelhető. A' csinosodásból következett Pannonia jóléte annyira nevedett, hogy

felső avagy első (Pannonia superior seu prima) és alsó avagy másodikra (Pannonia inferior seu secunda) osztatott fel.

Az első vagy felső Pannonia melly Czetius hegytől (Kahlenberg) egészen a' Rábáig terjedett 26, a' második pedig vagy az alsó Pannonia, melly az elsőől Dácziáig terjedett ki, 25 derék várost számlált. Szinte nevezetesek a' régi romai utak is, mellyek Pannonia városait egybeköték, és pedig Antoninus leírása szerint, a' Vindobonát, Taurinummal összekötő ut, első és fő vala. 'S immost a' pannoniai vad tájékok minden áldással gazdagon megrakott édent mutattak, — ki hitte volna, hogy a' csinosodás, még egy schytha földön is ennyi boldogságot teremthet! — Azon arany, ezüst, vas művek, márvány töredékek, pompás paloták, templomok, theatrumok, cloakák, szobrok, fegyvergyárok, mellyeket a' századoknak mindent megemésztő érczgyomra még megkémélt, mind annyi bizonyágai a' csi-

nosodásnak. (L. az *A betűvel jegyzett földképet.*)

Azon 9 nemzetek közül, mellyek a magyarok letelepedését megelőzték, leginkább a' pannonok, romaiak, avarok és francok nevezetesek. — A' pannonok és avarok miveletlensége és tudatlansága abban különböztek egymástól, hogy amaz szarmata, emez pedig kalmuk bélyegze tü volt; szinte a' romaiak és francok' csinosodása is különbözőleg abban tünt ki, hogy azoknál a' hajdankori classicus, emezeknél a' középkori ábrándos elv mindenben uralkodó vala.

II. R É S Z.

Honi városaink befolyása a' csinosodásra

894 — 1836.

a) Nevezetesen 894 — 1301.

A' magyar előszeretettel tekint vissza a' honfi hercegek 's királyok időszakára, mert ezek alatt vetette meg a' haza, az erkölcsiség és hit talpköveit Európában. Sz. István már tíz városra talált, a' hova püspököket is helyheztete; megvoltak azon kívül a' királyi udvar tartozkodási helyei is, u. m. Fejérvár, Zemlin, Posony,⁵ Buda és a' t. A' fejérvári gymnasiumon kívül nevezeteseek voltak: a' veszprémi, pécsi, csanádi, nagyváradai iskolák is, ezen intézetek

következtében ásiai nemzetünk, az európai földön, bizonyos napkeleti formák elegyítését mutatá a' napnyugoti erkölcsökkel.

Az ország eleinte 72 vármegyére osztatván fel a), honi városaink a' várbeli hatóságához tartoztak, bizonyos szolgálatok lekötelezése mellett, de idővel mesterségek, vásárok és népesedés által szabadalmak nyérése után, a' várhatóság alól felmentetvén, különös vidéket, tulajdon városi tanácsot b), és sz. kir. város nevet nyertek; végre a' negyedik kari méltóságra emeltettek fel c). Valamint a' sz. kir. úgy a' mezővárosok is, undok polgári és külföldi háborúkban irtóztató méltatlanságoknak voltak ki-

a) Rogger. Mis. Car. C. 5. Ott. Frissing. L. 1. C. 31. — Némellyek ezt tagadják 's a' számban nem egyeznek meg.

b) Kollár Amoen. Vol. 2. C. 1. §. 6. 7. 8.

c) 1608 esz. 1. T. cz. §. 10.

téve, így nem csuda, hogy III. Béláig (kit a' szerzetesek *gloriosissimus*nak neveznek) csak annyira haladt a' csinosodás nálunk, mint fa-lován a' gyermek. — Pray állítása szerint d), III. Béla alatt magyarjaink rossz viskóikat csinos házakkal felcserélték, és városaink új létet, tágosulást nyertek ugyan, de a' csinosodás még sem hatott mindenszerte el egész honunkban, *mint-hogy* igazán szólván, a' tudományok és mesterségek a' magyaroknál, kik egyedül a' vadászatban és harczolásban gyönyörködtek, vagy pedig többnyire messze kiterjedt legelőiken számtalan nyájaik között őgyelegtek, ellenállásra akadtak, annál is inkább, mert városaink lakosaitól, ugmint jobbára külföldiektől, efféle pallérozódást elfogadni, a' magyar büszkeség restelt, — noha a' városiaknál is hibázott akkor még a' haladási és egyesületi szellem. — Hasonló példát korunk, Belgiumnak t. i. Hollandiá-

d) Pray His. T. 1.

val való összeforrasztását és pedig nem igen kedvezőt, mutathat; főkép, *minthogy* a' magyar nemes rend nem vett olly nagy részt a' keresztes hadakban, mint az akkori fanaticus Europa, 's így a' polgárság olly erőre nem juthatott nálunk, mint p. o. a' Hanza-városok, hogy az aristocratiát legyőzhesse.

Hogy pedig a' csinosodás az erkölcsi-séggel egy huron pendül, ezt a' következő történeti rajzolat erősíti meg: ezen időszakban egyedül a' Nagy-Váradi káptalan előtt huszon három évnek lefolyta alatt 119 rablási 's önhatalmassági panasz; lopás, csalás, pénzletartóztatás fejében - 104; harmincz két emberölési, megvérzési és sebjéti büntető pör; 14 méregkeverési és boszorkánysági; 5 elragadási pör fordult elő. A' fel-és alperesek között nem csak alacson helyzetű pórok, hanem apáturak, prépostok, nemes előkelők is találtattak e),

e) Ritus explor. Verit. p. Jud. Ferri. Apud. Bel. Monu.

ámbar másutt is hasonló tévelygési káprázat gyötré akkor a' nemzeteket. — 'S ha ezen időszakot összevetjük a' kereszténység Krisztus születése utáni első századaival, igen lehet csudálni, hogy amannál az Evangelium hirdetése tiszta erkölcsöt, felebaráti szeretetet, szóval philosophiai morált hozott be, holott nálunk sz. Istvántól, III. Andrásig püspökeink, papi és világi szerzetes rendjeink daczára, erköltstelenség, feslettség, 's romlott indulatok uralkodtak, valamint ezt Sz. István, Sz. László, Kálmán szigorú czikkelyei tanúsítják *). Ekkor hűbéri kiváltságok, idegen donatariusok, a' papi osztály hatalma, szóval, alkotmányunk german alakban jelent meg; 's volt elég pietismus, de nem tiszta erkölcs.

*) S. Steph. D. L. II; C. 25, 32. S. Ladis. Dec. I. C. 6, 13, 32. Dec. II. 1, 3, 13. D. L. III. 6, 7, 23. Colomanni D. L. I. C. 50, 61, 67, 74.

β) 1301 *eszt*: — 1437.

Anjoui és Luxenburgi házból származott királyaink alatt, kik tudományra nézve, előbbi királyainkat felülhaladták, szelídült ugyan a' magyar dacz, de egészen ki nem írtatott. Nem vétek, ha városainkat ezen időszakban Pygmaleonnal hasonlítom össze, kiről azt mondja a' mese, hogy márványból faragott szobrait leheletével eleveníté:

„Élt már Prometheusnak agyagból gyúrt
mive,

De csak verni tudott, nem érezni szíve.“

Nagyobb és nemesb volt városaink befolyása, mint Pygmaleoné a' mesében, mert nem szánták fáradságukat kövekre hanem valóságokra, étellel, 's halhatatlansággal teljesekre; ezek oltogatták ész által a' szív vad égéseit, 's érzés által fenyték az ész tévedését. — Ezek hatását a' pesti ország-

gyűlés főkép segíté elő, hol a' parasztok és jobbágyok (servi domiciliati et servi conditionarii) szabad költözése határozottatott el f). Mindezekhez járultak a' párisi és bolognai főiskolák, mellyekben magyarjaink is találtattak; szinte Lajos király udvarában tartzkodó követek: ugmint, *Benitendi*, *Guido Gonzaga*, *Egidius Albinos*; nem különben ugyan azon Lajostól alapított pécsi főiskola is g), 4 ezerre menő tanulóival. Zsigmond császár és király alatt nagy fontosságuk voltak a' honi városok, és magokat szorgalom és gazdagság által annyira kitüntették, hogy nem csak gyámoszlopai voltak a' királynak, hanem fő kutforrásai is lettek a' kincstárnak; sőt a' nemesség

i). Sigis. D. II. Art 6. Kovachich, Sup. ad vest. Com. T. I. p. 206.

g). Koller his. Ep. Q. E. T. III. p. 96. A' híres veszprémi, de régen feledékenységbe esett Academia IV. László diplomájában említettik. Kat. in Praef. ad Tom. 8.

tiszteletét is megnyerék. Innen lehet megmagyarázni, miért hivatá néha a' király csupán csak a' városok követjeit a' kereskedés és mesterségek dolgában össze tanácskozásra h), miért szaporítá azok számát i), miért alapítá az ó budai vagy sun-di főiskolát 1358, k), melly alapítójának eltüntével, szinte megszűnt lenni. —

Városaink többet használtak, mint iskoláink a' csinosodásnak, mivel ezek csak készítõ intézetek lévén, előre készítették ifjainkat a' francia, angol, olasz, koloniali, lipcsei, bécsi iskolák sikeres használatára, hol a' dicsőség, az ízzasztó szorgalom díja

h) Sigis. Dec. II. seu Minus. Art. 11. et Literae Sigis. de Anno 1419. Kovachich Sup. ad Vest. Com. T. I.

i) Szirmay Not. Top. C. Zem. p. 251 Vagner Ant. Scep. P 1. p. 221.

k) Inchoffer Tom. 1. An. Ec. Hun. 328.

8 — 10 ezer tanuló közt inkább kitünt
1); városaink kifejlődése pedig 's jobb ál-
lapotja az ország nagyaira, 's nemzetünk
nagyobb részére példakép szivárgott, és
tükre volt a' nép miveltségének, sőt hatal-
mas eszköze is; amazok közül 8-an Zsigmond
kormányára elején Budán összejövén, a' városi
közállapotot 175 czikkelyben határozzák meg;
de ezek elvesztek V. Ar. Jur. Tav. Az ös-
szejtött képviselő városok nevei: *Buda, Pest,*
Kassa, Bártfa, Nagyszombat, Posony
Eperjes, Soprony. A' kereskedés, (melly-
ben a' városok nagy részt vettek) honunk-
ban több módokon mozdítatott elő, azon
négy hetes sokadalmi jogon kívül, a' mel-
lyel Buda, Posony, Igló, Késmárk és más
városok felruháztattak, a' külfölddeli kereske-
dés is figyelembe vétetett m), keleti India is

1) Kovachich, Form. Solenn. Styli 193 N. 68.

m) Koller 1. C. p. 376.

érintésbe jött u). Virágoztak akkor városainkban, czéhekre felosztva, mindenféle mesterségek, főkép: szabók, vargák, timárok, szücsök, kőmivesek, kőfaragók, kovácsok, szíjgyártók, fegyvermivesek, festők, gyöngyárosok o). Az építés mesterségének jókarbani létét a' sok templomokon és váraikon kívül mutatja az 1-ső Lajos anyjától kezdett, magától pedig Lajostól folytatólag épített kassai templom, nem különben az igen nagy és terjedékeny Zsigmond palotája Budán p). Minekelőtte Budát a' magyar királyok székes várossá emelték, Pest, Pilis és Solt vármegyék, külön vármegyei hatósággal bírtak, A' mint Zsigmond udvarát Budára áttette, Pest és Pilis vármegyéket azonnal egyesíté, 's csak a' törökök

n) Geschichte v. Breslau Bd. II. Th. II. S. 354.

o) Kovachich Form. Sol. Styl. p. 206 — 446.

p) Bonifinius Dec. III. p. 319.

által tett Fejérvár bevétele után, csatoltattott Solt a' kettőhöz. Az előtt ezen vármegyék Fő és Al-Ispányokat nélkülöztek, mert a' vármegye-gyűlésekben magok a' királyok elnökösködtek, vagy várnagyaik (Castellani) mint képviselők foglaltak helyet. Csak 1-ső Leopold alatt neveztetett ki főispán, 's ezen hivatal a' nádori méltósággal elválaszthatlanul egybekapcsoltatni rendeltetett. Hadadi Vesselényi Ferencz, mint első főispán nyomokat hagyott a' futó időben. *)

Tett dolgokból láttuk, hogy honunk városai a' kereskedést előmozdítván, ez által a' csinosodásra is hatottak, mert a' kíméltség és kereskedés igen jó barátok, mellyek ritkán válnak el egymástól; így p. o. a' hajdani Athene (melly 20,000 lakost számlált), hol a' szabadság és kereskedés virágzott, egynehány emberkor ide-

*) Ulad. Íí. Dec. Íí. 20, 24. 1659. e. 76.

je alatt több bölceket, ékesen szólókat, költőket, hadivitézeket, művészeket mutat-
hat, mint ama roppant 120 millió ember-
ből álló romai birodalom, fél ezer esztendő
alatt!! q) — De még szembeszökőbbben bizo-
nyítja városaink befolyását nemzetünk csino-
sodására, a' rablások gátlása, mellyre olly nagy
sikerrel hatottak; tudjuk, hogy akkor a' rab-
lás mély gyökeret vert, valamint más szom-
széd országban, úgy a' mi hazánkban is; ezen
embertelen mesterséget még a' főnemesség is
ügyesen űzte, magas várai által elősegítettvén.
Városaink nélkül akkor 20 mérföldnyi utazás
az utazó szemébe sirást, szívébe szoron-
gatást, életébe pedig bizonyos halált szer-
zett volna; mitsem lehetett akkor a' ven-
dégfogadás jószívűségére építeni, mitsem
a' gyéren hintett magyar characterre tá-
maszkodni, mert jobbára táskásztak 's ege-
részték más vagyona körül. Illy nemtelen
mesterségbe merült magyar embert, az or-

q) Diod. Sic. XII. Rottek Allg. Geschichte.

szággyülések, azok a' gonoszságot rontó aczé-
 los pőrölyök, megnem törhettek r): ezek da-
 czára is a' várurak, bízván szörnyű és ege-
 kig meredt szirtek tetején épült fellegvára-
 ik őltalmában, sólyomként rohantak le a'
 magasságból a' martalékra, a' csekélyebb
 vagyonu nemes, vagy jobbágy rablására 's
 végső pusztítására, azonkívül a' külföldi
 kar is villongó pallost forgata hazánkban,
 mindenféle hadi zaj terjedt, minden róna
 piroslott a' vértől, csörgés, csattogás tölte
 el mindent; illy két tipró közt reszkete ho-
 nunk fia magányos tanyájában, futott, sza-
 ladott a' fallal bekerített városokba, ezek
 voltak védangyalai, ezek törlék könnyeit
 szeméből, ezek oszlották homloka búfűzte
 ránczait, ezek vidíták keserű szívét öröme.

Valamint a' köd habjai széllal folynak,
 midőn ragyogva kel a' nap, úgy verte szét

r) Decret. Stat. et Ord. de Anno 1445 Art. 4.
 5. c. Const. Stat. et Ord. de Anno 1447.
 — Kovachich Supp. Vest. Com. T. II. p. 40

városaink emelkedése a' nemzet vastag homályát 's bárdolatlanságát.— A' nem városiak keletét tapasztalván földi termékeiknek, hozzáláttak a' földmiveléshez, így nem sokára a' sivatag táj, melly az előtt mintegy puszta vadon terült el az ember előtt, városaink által rakva lett mindenféle gyümölcsös és hasznos fákkal; így azon termékeny föld, melly csak kevéssé előbb bürköt, laput és borzangot terme, már most legjobb szántó földekké, illatos és hasznos rétekké, virágos kertekké változtaték. Honi városaink, a' hol nem olly nagy becsü vala a' születés fénye, az ősi családból való származás előítélete, de annál többet nyomott az emberi személyes érdek, úgymint: ész, szorgalom, jó magaviselet, honi városaink enyhítései alatt, mondom, könnyebben, vigabban kezdték a' földmivelő parasztok hordani éltük terheit, és úgy látszik, Zsigmond alatt, mig ezek a' csapásnak elébe nem tekintének, melly késő lépésekkel jött ugyan feléjük, de Ulászló alatt őket csak ugyan elérte, és így Bakács primás bün-

bocsánatja, a' parasztok vésznapja lón, 's szált firol fira korunkig a' mérges emlény. Tudjuk, miként nyujta könnyebbedést a' jobbágyoknak a' jó király, a' jó és gondos országgyűlés, de igazán mondva, tudjuk azt is, minő rést lele azon könnyebbités ellen némelly földesurak szánakozatlansága s). Mert engedtetett ugyan a' jobbágyoknak szabad költözés, de némelly földesurak jobbágyaikat a' dobzódás pártolása, a' pörök 's előre való kölcsönözések által, az adósságba úgy be tudták meríteni, hogy illy szegény lények, a' helyett, hogy szabad költözés által sorsuk enyhítéséről gondoskodnának, a' rabszolgaság igájába, minden vagyon, birtok, földi öröm nélkül, a' keserű mindennapi kenyérért görbedtek; szóval, szegényeknek honjok nem vala. — Ez azon

s) Literae Sigismundi de 9 Feb. 1410 et de 10 Dec. apud. Kovachich Supp. ad Vest. 1442 Com. T. 1. p. 322.

időszak, melyet honi városaink virágzásának, a' nemzeti pallérozódásra legnagyobb befolyásu ideje gyanánt tekinthetünk.

r) 1437 évtől — 1526.

azaz 1 Habsburgtól az utolsó Jagellóig

Habsburgi házból származott első királyaink honi városaink számát nem szaporíták, és alattok a' városi szövetség a' német országi városok szövetségét tökéletességre nézve el nem érte, de el sem is érhetette. —

Hollós Mátyás, ámbár honi városainkra, valamint az egész nemzetre, számíthatlan ragyogást hintett, de óriási iparja mégsem gyümölcsözött annyit a' várt nemzeti csinosodásra, a' mennyi virágot muta-

tott , melly tétel annál inkább kitünteteti városaink befolyását. Halhatatlan 1-ső Mátyásunk, igaz, valamint hadi, ugy tudományos tekintetben is felülhaladá azonkori fejedelemtársait. Posonyban egyetemet és pedig a' bolognaival vetélkedőt alapíta t). Budán 40 ezer magyar ifjak csinosodására szolgálendő intézet létesítéséhez fogott u); nem különben számos tudósokat, nevezetesen : Krumbach Lőrinczet, Schwiekler Miksát, Brandolini Aurelt, Müller Jánost, Schwarz Pétert, királyi bőkezűséggel jutalmazván őket, hazánkba hivata; 55 ezer kötetből álló gazdag könyvtárt szerze Budán v); Mátyás királytól Budán, Visegrá-

t) Koller Hist. Ep. Q. E. Tom. 4. p. 146.

u) Kaprinay Hung. Dip. P. I. 71. — Vallaszky Tent. hist. lit. p. 59, 61.

v) Brasicanus et Pflug in ma. de Bibli. et Com. p. 145, 310,

don, Tatán, Fejérvárott elővarázslott pompás épületek, nevét istenesítik w), (*l. a' B. betűvel jegyzett képet*).

Bocsánatot kérünk, midőn philosophiai értekezésben, kis topographiai eltérést engedünk magunknak, hiszen a' magyarnál ezen szó *haza*, aztán *Buda* egy fának testvérágai. Ha a' B. betű alatti képet, ugyanint Hollós Mátyás idejéből eredtnek, most a' nemezeti Museumban találatónak mássát megtekintjük, látható, hogy a' várhalom egész ereszkedésében a' 15 században házakkal volt beépítve, 's csak a' királyi lak volt erős bástyákkal befogva, egyéb halmos és rónás része pedig szabadon állott. A' hajdani királyi-lak terjedelmesebb volt, mint a' mostani, mert egészen a' mostani főőr-házig ért, 's így a' vizi és fejérvári kapu csak abba vezetett. Az akkori világ csudálta Budát, 's kincsét, pompáját, nagyszerűségét irigylé; könyvek irattak, vélemények surlódtak nagysága okáról. Fájdalom azonban, hogy az írók nem egész kiterjed-

w) Olahus Hung. C. V. et VI.

tében, de csak töredékekben adták elő ezen tündér lakhelyt, 's a' B. alatti képen kívül, a' multak felett nincs világos fogalmunk. Hiában! a' híres romai teremre, a' palota főtemplomára, a' roppant könyvtárra, 's a' rettenetes csonka toronyra nem lehet akadni. De az tagadhatatlan, hogy a' templomok, zárdákkal együtt, egy harmadát foglalták el Buda városának, 's azok, kivéven a' mostani plébánia és őrségi (garnison) templomot, jelenleg már nincsenek, hanem a' sír ölében nyugszanak azon magyarral együtt, kin a' pogány csúfot üzött, és őt' és ős oltárait összerontá. Dicső Buda sírja nyelje el a' magyar' vizáلكodásit, 's legyen ezután élete egyeségnek felszenelve!! Így mulik el minden a' világon! Alkalmasint mind e' két templom IV. Béla alatt épült, de a' mai plébánia-templom I. Lajostól és Zsigmondtól tágosulást nyert, 's mostani alakját Hollós Mátyástól kapta: ebben Venczel Cseh ország királya 1301. magyar királynak választatott, aztán 1309. évben, Junius 15. Robert Károly ünepélye-

sen koronáztatottmeg, továbbá 1440, hasonlóképen lengyel Ulászló tiszteltetettmeg; ebben I. Mátyás 1476, Neápoli Beatrixxel egybekelt; a' törökök alatt eleinte istálóul szolgált, — később pusztán maradt. — — A' Sz. János avagy órségi (garnison) templomban III. András, az Arpádiak utolsó sardjádéja 1301. temettetett el; 's Ulászló és II. Lajos alatt ország-gyűlések is tartattak benne; a' törökök alatt pedig tornya, bástyául szolgált, az utolsó ostrom alatt t. i. a' törökök, a' torony felét leszedték, 's arra ágyukat szegeztek ki, könnyebben akaráván magokat a' keresztények ellen védni. Legnagyobb fényt azonban a' templomra az 1792. itt történt I. Ferencz királyunk ünnepélyes megkoronáztatása vetett.

A' városi iskolák, nevezetesen: a' bártfai, lócsei, kassai, fejevári virágóznak x); nem különben 1470 esztendőben, a'

x) Bonfinius. Dec. IV. L. 3.

könyvnyomtató műhely Budán behozattott. — Csudálni lehet, hogy azon igen tudós magyar püspökeink, kik tudományokra nézve, szinte jóval felülhaladták az azonkori külföldi püspököket, mégsem emelheték a' királlyal együtt nemzetünket magasabb csinosodásra! Mit sem használtak a' tudós szerzetesek, és a' világiak, mit sem a' budai és erdélyi tudós társaság, mit sem a' külföldi nálunk lévő tudósok, mind e' mellett nemzetünk általjában jóval hátramaradt az elmebeli kifejlődésben más nemzetek megett, mivel — mind e' mellett az egyetemi, összeségesi közlekedésre, a' néptömegére, — mellyhez a' városok is tartoznak — figyelem nem fordítatott: — nem volt egyetlen összevonó pontja is a' közügy iránti lángolásnak. Sehol sem jelent meg: egy Juan Manuel, egy Giovanni Bocacio, egy Philippe de Comine magyarul. Adták volna csak ki Csudár Miklós, de Mi-

rabilibus; Michael de Hungaria, Penuarium, Pelbartus de Temesvár, Pomoerium munkáikat magyarul, a' honi szellemnek többet használtak volna, mint ama fent-érített hosszú lytania. — Báthory és Zápolya által, *városaink* kinoztatván y); Mátyás király lángeszü fenséges törekvései még annál inkább hátráltattak z).

A' szerencsétlen Jagellók háza, melly Mátyás király bölcS rendeléseit pusztítással váltá fel, városainkra és a' nemzeti csinosodásra szerencsétlen vala, ő alattok látá, a' nemzet a' *Mátyási* bizakodások összegyó építményeit. A' városi és mezei lakos szomorú napokat élt. Összekucsoltt kezekkel, lesülyedt fővel, ment tehát nemzetünk visszafelé a' csinosodásban!

y) Vagner. Ann. Scep. P. II.

z) Math. Dec. IV, 9, 10.

δ) 1526 *évtől* — 1619.

Alig hogy a' város falai közt tarthatta fön szabadságát a' polgár, a' boszús egek ostorai 1526 esz. Aug. 29. elérték Mohács mezején a' hazát. Solyman átlátván városaink nagy befolyását a' nemzeti iparra, jólétre és csinosodásra, leginkább azokra és nevezetesen, Pécsre, Budára czélt, elég tanácsosnak tartotta, egyedül csak az ország fejeit vágni le, hogy a' kányák annál könnyebben felfalhassák a' hátramaradt tagokat. Maga Solyman, az a' nagy characterű ember, *honi városaink* befolyását megismerte, mondván: „*az egész Magyarországnak a' fényes portához tartozik, mert a' Sultán Buda királyi várban éjszakázott, és a' hol egyszer Sultán nyugodott, oda már a' török hatalom kiterjedt.*“

a). Igy 1541 évben, a' gyáva török a' védetlen Budát elfoglalja bosszús örömmel. 1552 — 1568. számos városaink nevelték a' nagy úr diadalát. — Hazánk érzette e' csapást, 's hogy érzette, mutatá 145 esztendő's kínos nyögdelése. A' mohácsi ütközet után, még 14 esztendeig lehele a' pécsi egyetem b). A' törökcsapást némikép enyhíté országunk csinosodására nézve a' reformatio. Reformatio szülte a' híres jesuitákat is, kiket Oláh Miklós pártfogása alatt honunkban először Nagy-Szombat fogada falai közé, a' melly tájról egy ideig eltiltva voltak ugyan, de Pázmány Péter irántok való hajlandósága kiezközlé az elüzettek visszafogadtását Nagy-Szombatba, és az ifjuságot is az ugyanotti iskolákban reájok bizá c). Mind e' mellett a' Nagy-Szombati

a) Schneller's Geschichte.

b) Istvánffy I. XV, p. 161.

c) Vallaszky Con. R. Liter.

jesuiták gymnásiuma czélirányos elintézésre s valódi tanítási értékre nézve a' nem-rom. — catholicusok iskolái után jóval hátramaradt, ezeknek tanító intézeteik főkép: Gyula, Erdőd, Békes, Lippa, Eperjes, Selmecz, Körmöcz, Beszterczébánya, Soprony, Lőcse, Posony, Bicse, Tolna, Szikszó, Ó Zsólom, Német-Lipcse, Solna, Karpona, Brezno-bánya, Privigy, és Debreczen városokban virágzának d). — A' reformatio hazánknak olly férfiakat ada, kik megérdemlenék, helyt foglalni a' porticus bölcsei között; így az egyházújítás munkájában részt vévén városaink, a' nemzet kifejlődésére igen igen sokat tettek. — Nagyon gyön-gítette városaink befolyását a' honi csinosodásra, a' különös szanaszét hinttetésük: Buda t. i. a' török hatalmában lévén, Posony rendeltetett országgyűlési helyül, Kassa a'

d) *Gymnasiologia Evangelica Hungariae.*

Zápolyaiak főhelye e), a' szepesi városok idegent uraltak. Innét lehet talán megmagyarázni azon lealacsonyítást, mellynek ezen időben, főkép Maximilian alatt, voltak kitéve, midőn az országgyűlésen némelly nemesektől *póroknak* nevezettek a' városok követői f). Egyéberánt a' paraszt felemeléséről eszme sem jelentkezék. Már pedig a' tiszta és igaz nationalismus nem a' mások megvetését tanítja, hanem minden hazafinak forró szeretetét. —

ε) 1619 évtől 1711-ig.

Azaz a' 30 esztendő's háboru kezdetétől

— a' szathmári békességig.

Ezen időszak, mellyben sűrű köd és borongó fellegek fogák el csinosodásunk

e) Sperfogel 1 C.

f) Schneller's Geschichte

egét, talán a' legszomorúbb hazánkra nézve; felét az országnak Budával a' törökök az ország testétől elszakasztva birták, (*l. a' C. betűvel jegyzett képet*). (Mondva volt, hogy a' város felsőbb része fallal bekerítve nem volt, kivévén a' királyi lakhelyet. Bizonyos *Stübel*, Lipszén 1690 kiadott munkájában Zápolának tulajdonítja a' bé-sánczolást, a' mi nem bizonyos; de az kétséget nem szenved, hogy az alsó város része a' törökök alatt fallal övedzve, különös erősségül szolgált, mint a' C. betű alatti kép mutatja. Ezen falakat, Soliman parancsára Arslane bascha 1600 évben ropant fáradsággal vonta körül: mintha előre látta volna, hogy Budáért erősen fognak utódai czivódni. — A' véres Budának alig ha van mása a' világ kerekén, ezt 300 év alatt 20 ostrom ödöklő vihara dúlta, 's az Austriai házból származott uralkodóji leg megfeszítettebb erőlködéseik mellett, sem voltak képesek a' törökök kezeiből azt kirántani. Az 1542, 1598, 1599, 1602 évi austriai ostromlatok, csak mérgesebre

vágták a' sebet, melyet megorvosolni akartak, sőt még az 1684. megtámodást is annyira visszaverte a' török, hogy három hónap alatt 25,000 embernél többet vesztvén a' megtámodók, a' kaján pogányok' játéki voltak; míg 1686 évi September 2. a' Buda várába bevonuló győzedelmes magyarnak arczulatán örömláng lobbadozott.) — Másik felét az ellen királyok, nem különben a' vallási türelmetlenségek majd csaknem elnyelték. Elszokva állottak mostan honivárosaink azon szomszédi együttlétektől, melyeket egykor olly gyakran láttak, 's így természetesen a' csinosodásra gyöngén hatottak, mert a' mennyit a' polgári és külháborúk morddúhe naponként elronta, azt más napon mindjárt helyre nem hozhatták; az ország-gyűlésén is szavok és számok csekély volt. — 1686. eszt. Sept. 2. Buda visszavétele g),

g) Pray. His. T. III. Katona et Cont. T. ad
1687 — 1699.

's az 1699. kötött karlovczi béke reményt nyujtának ugyan, de a' seb még vérzett, 's az élénk fájdalmak még szüntelen a' magyar lelke előtt lebegének.

ζ) 1711-től — 1836.

III. Károly alatt harmincz esztendő lefolytában négyszer, Mária Theresia alatt 40 év jártával csak háromszor, II. József alatt egyszer sem tartatott országgyűlés. Ezen időszakban következő Maximák divatoztak:

„Quamlibet liberam, regiam civitatem uni nobili aequiparamus!“

(Minden sz. királyi várost egy nemes emberrel tartunk egyenlőnek“.)

„Misera contribuens plebs“!
(„nyomorult adózó pór nép“)

III. Károly alatt a' sz. királyi városok száma Szegeddel, Debreczennel, Szathmár-Németivel h); M. Theresia alatt: Győrrel, Komárommal, Ujvidékkal, Zomborral neveltetett i); II. József városainkat az angol és francia városok mustrájára akará venni, de azok' lakosai durvább maximákhoz szokván, eleinten nem értették el, mire czélozott. — Honi városaink 1790 — 1832 lényeges javítást nem nyertek, de még is szabadabban kezdenek lélekzeni: ámbár, (legyünk igazak) a' polgári rend kifejlődésére a' nemesi rend kevély göggel pilloga le, nem könnyen szenvedvén maga mellett más rendet k). — — Nemzetünk összefüggésben nem lévén, — — — csuda e, ha anyyi eltérő

h) 1715 évi 107, 108. 109. T. C.

i) 1751. évi 27. T. C.

k) 1687. é. 17. T. c.

nézetek, 's ellenczélú elvek közt — a'
nemzeti erő, — — — 's bélyeg elferdült,
's erőtlenedett? — — — — —

V. Ferdinand szeretett kormánya alatt,
kit nagy lelkü emberi szíve annyira di-
csőit, hogy imáandó volna, ha szegény
kunyhóból eredett volna is — az 1836. és
1840 évi országgyűlések általlátták, hogy
eleink, a' mult századok hibájában osztoz-
tak — — — — — többet teendők, ha
megrögzött elvek, kiviteli akadályok 's az
országos eszmék küzdése elmaradnak. —

Az adatokból kitetszik, hogy városaink
lakosai még akkor is, mikor hazánkban az
ütközetek menykövei csattogtak, a' szorga-

lom és kereskedés eszközeit kinézték. — Szelíd Musák és tudományok menedék helyet leltek falaik között. — A' falusiakra a' pallérozottabb életmódot általszívárogtaták; elősegítették a' földmivelő természetése eladását, 's így a' falusi szorgalmat is felbuzdították; — azon felül a' törvény és kormány székek, vármegye házak városainkban létök által a' törvény és politica szabályait, a' vármegye határozatait, mindenféle viz gyanánt kiárasztották. — Az iskoláknak legkegyesebb, leghívebb pártfogói a' városok. — Lelki pásztorjaink, kik szinte nagy befolyásuak a' népre, azokban műveltettek. — Városaink az izlésnek, társas erényeknek, műveltségnek, jólétnek, hirlapoknak, folyóiratoknak, lakhelyei. — Azen sokféle katona, polgári kór, vagy ügyefogyotti házak, azon különféle egyesületek, gyermek óvó, vak, siket-néma, és más százféle boldogságot tenyésztő intézetek által, mellyek leginkább csak a' városokban létesültek, a' felebaráti szeretet, irga-

lom, szánakozás, nagylelkűség, 's többféle erények szikráit még a' legdurvább szívben is felgerjeszték. — —

A' városok előljáróságai, kik orvosokat hívtak és fizettek, gyógyszertárokat alapítottak, sebészekről gondoskodtak, nem gátolták e ez által az emberiség pusztítását? — — — — Mennyi ezer ember lángesze, élelem nélkül hagyatva, minden részvéttel szükében, önmagától megemésztetett volna a' falun, városaink nélkül. — — Ámbár honi városaink száma kevés és aránytalan, l) de még is inak és izmok gyanánt tartották fön, 's életre, jólétre, 's csinosulásra élesztették az országot m); — —

-
- l) Szala, Somogy, Szabolcs vármegyékben egy sz. kir. város sincs.
- m) Hamis azon állítás, mintha városaink a' szabadságnak ártalmasak volnának. — sőt America, Franczhon, 's a' hajdani Hellas ellenkezőre mutatnak.

így Pest városa, már sok esztendő óta, kereskedését, tudományát, kézműveit közli szívgyanánt a' nemzettel n), annyira, hogy magyar Athene is, Carthago is. Pestről imígy itél a' külföld: *Pesth ist das Herz und die Sonne von Ungarn, von ihm ausgeht Leben und Cultur in das ganze Land.*“ *Allgemeine Zeitung*. Nro. 251. 8. Septem. 1839. Augsburg.

Jaj olyan emberrel egy fődél alatt sokáig lakni, a' ki soha sem fogadott egy városban is szállást; hanem csak kényére önté ki a' pusztákon állati vad tüzét. A' kinek fülébe nem szokott jőni az emberi szózat, állítani merem, annak szívében sem szokott a' baráti szánakodás és társaságos segítség ölelkezni, és olyan nem is ösmeri

n) Balbi Geographic.

inségének szörnyü voltát. — — Városaink hozták be honunkba az akkori olly jótékony czéhi rendszert; ezek indították meg a' kereskedést; ezek vitték a' közterheket, pénzzel és szolgálattal adózván; ezek segítették elő a' reformációt; sőt a' vitézség párnélküli csudáit is adták. —

De mindenek felett hálát és érdemet szereztek magoknak a' nemzetnél és fő befolyást a' csinosodásra az által, hogy a' parasztságot és kézműveseket édesgették falaik közé, sőt jog és érdekosztályban őket testvérként elfogadták, kik örömmel vonultak ide, hogy az örökös jobbággyá tenni szerető nemesség kezei közül szabaduljanak. — Béke hantaitoknak derék polgárok, kik a' század vad szellemében is az emberiség ügyét felfogátok!! — — Szóval, honi városainknak nem volt szüksége Dozsá-ra, Horá-ra, Kloská-ra, sem a' minden rendet fenekestől felforgatni látszott cholera zendületben sárosi, szepesi, és zemplényi példákra.

Végezik.

Nagy része azoknak, a' kik előttem hallatták gondosan készült, de sopánkodó beszédeiket honunk hátramaradásán, vagy kedvezőleg, vagy gyűlölettel, vagy haragudva nyilatkoztak míg az 1836 és 1840 évi két utolsó országgyűlés legjobban fogta föl annak okát; hátramaradásunk fő oka t. i. alkotmányi rendszerünk merevültsége. Így nem elég az, hogy a' magyar nyelv borítsa el mindent, hogy a' privilegiált rendnek méltósága szépen kiszabva villogjon, földünk termékeny gabonára, marhának alkalmas, fának kedvező legyen; hanem hogy minden ember, a' ki ezen országot állandóul lakja, hasznot is érezzen a' közjó előmozdításából, és így

magányos hasznát előmozdítván, a' közjót is elősegítse; ezen varázs éjszaknyugati Americát, Franczhont, Angliát tenné vetélkedő társsá a' magyar honnal. Hiszen a' magyar testi, 's lelki tehetségei szinte olyanok, mint más nemzetéi; egy nemzet sem bír kizáró joggal az erkölcs, az ész, 's szív dolgában, ebben a' tekintetben a' természet egyenlően osztogató ki ajándékait o). — Innen lehet magyarázni, miért különbözött a' hajdani Hellas annyira a' későbbi Göröghontól, mivel a' kormányalkat szinte annyira különbözött; miért virágzott nálok hajdan az ékesszóllás, vagy haditudomány annyira? Mert a' kormány - alkat ezeket elsőséggel, hatalommal, tekintettel, gazdagsággal jutalmazá. Díj, fény,

o) Il n'est point de nations privilégiées en vertu, en esprit, en courage. La nature à cet égard n'a point fait un partage inégal de ses dons. Helvetius. de L'Esprit, Tom. Sec. chapitre XXX.

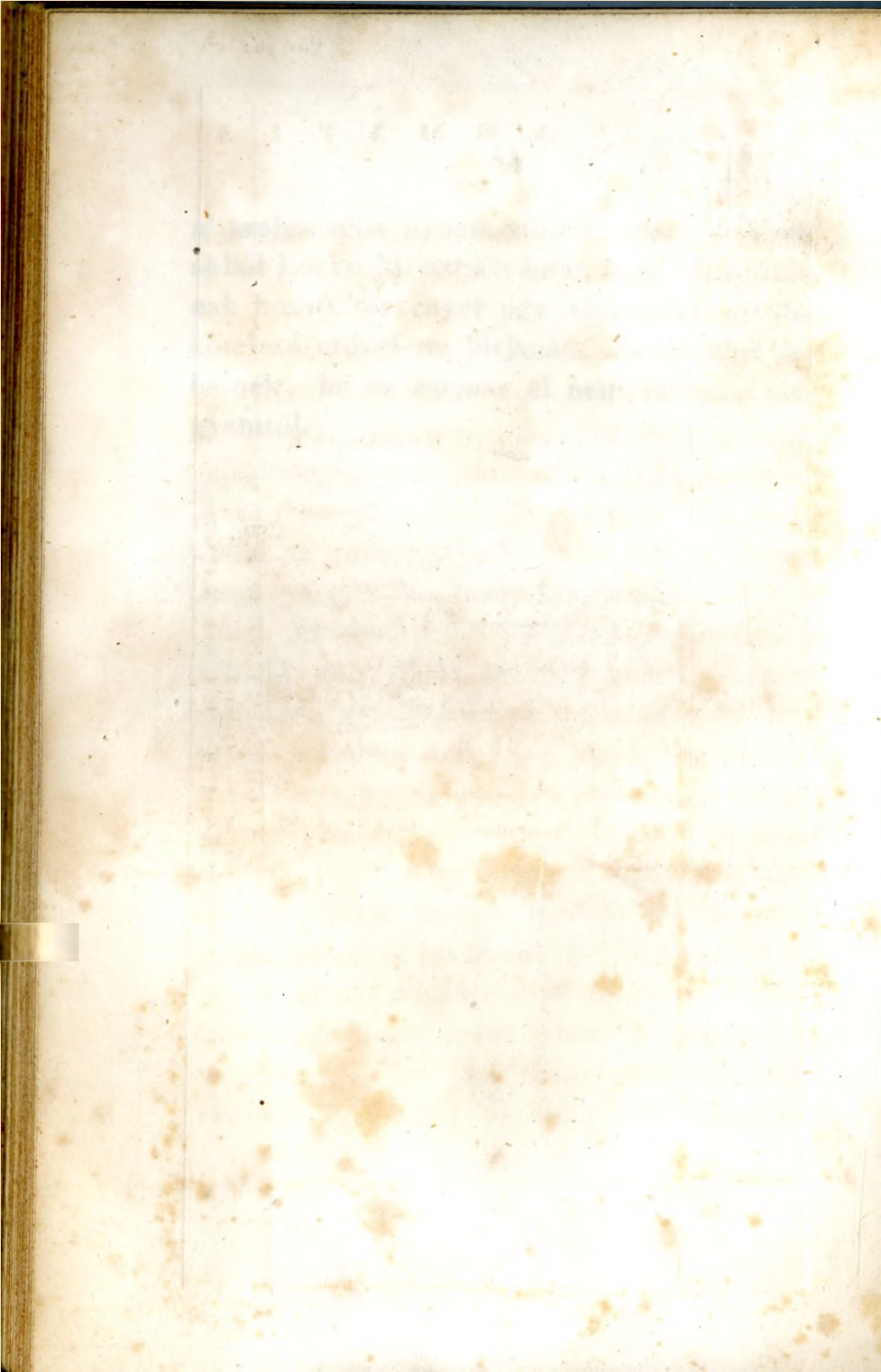
becsület, idő, veszély, szükség szűlnek
vitézséget, ébresztenek talentumot.

Minden emberben van nagyobb vagy
kisebb mértékben egy bizonyos tunyaság,
(vis-inertiae) ezt csak hatalmas rugó által
győzhetni meg, tehát az alkotmányra néz-
ve is illy rugóul szolgálna a' mostani szel-
lemhez alkalmazott törvényhozás; az idők,
's környűllások változnak, a' törvényeknek
is változniok kell. — Ki kételkedik azon,
hogy a' romai hatalom eltűntének fő oka
volt, a' nevetséges ragaszkodás a' régi tör-
vényekhez? Ezen vakbuzgó tisztelet, ková-
csolta azon éles vasat, melyet Caesar
mintegy boszuló daemon hazája szívébe dö-
fött. Carthago kiirtása után t. i. midőn
Roma a' fő hatalom polczát elérte, a' ro-
maiak érdeke, törvényeikkel és szokásaikkal
homlok egyenest összeütközék, tehát a' tör-
vényeknek kellett volna megelőzni azon
személyes nagyravágyást, gőgöt, telhetet-
lenséget, mely idővel keményen bünteté

a' szolgaságba nyomasztott Rómát. — Ezen okból Locke M. azt kívánta, hogy Carolínának hozott törvényei egy századnál tovább kötelező erővel ne birjanak. — Többet irhatnék, ha ez messze el nem rántana tárgyamtól.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and mostly illegible due to fading and bleed-through.

Vár. ph. t.

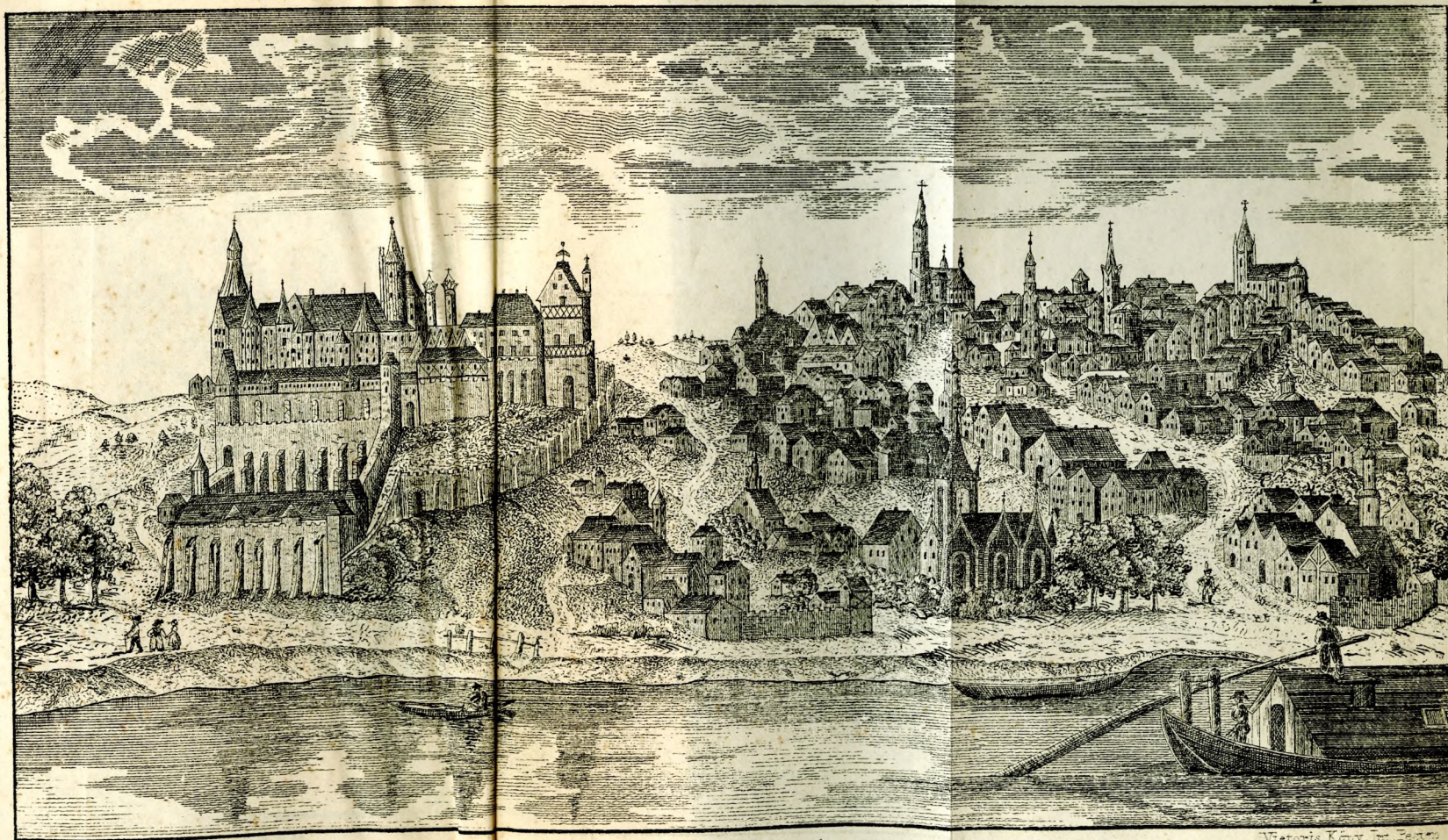

15 században.

Victoris Kény. Inv. Pezzer

B.

Vár. ph. t.

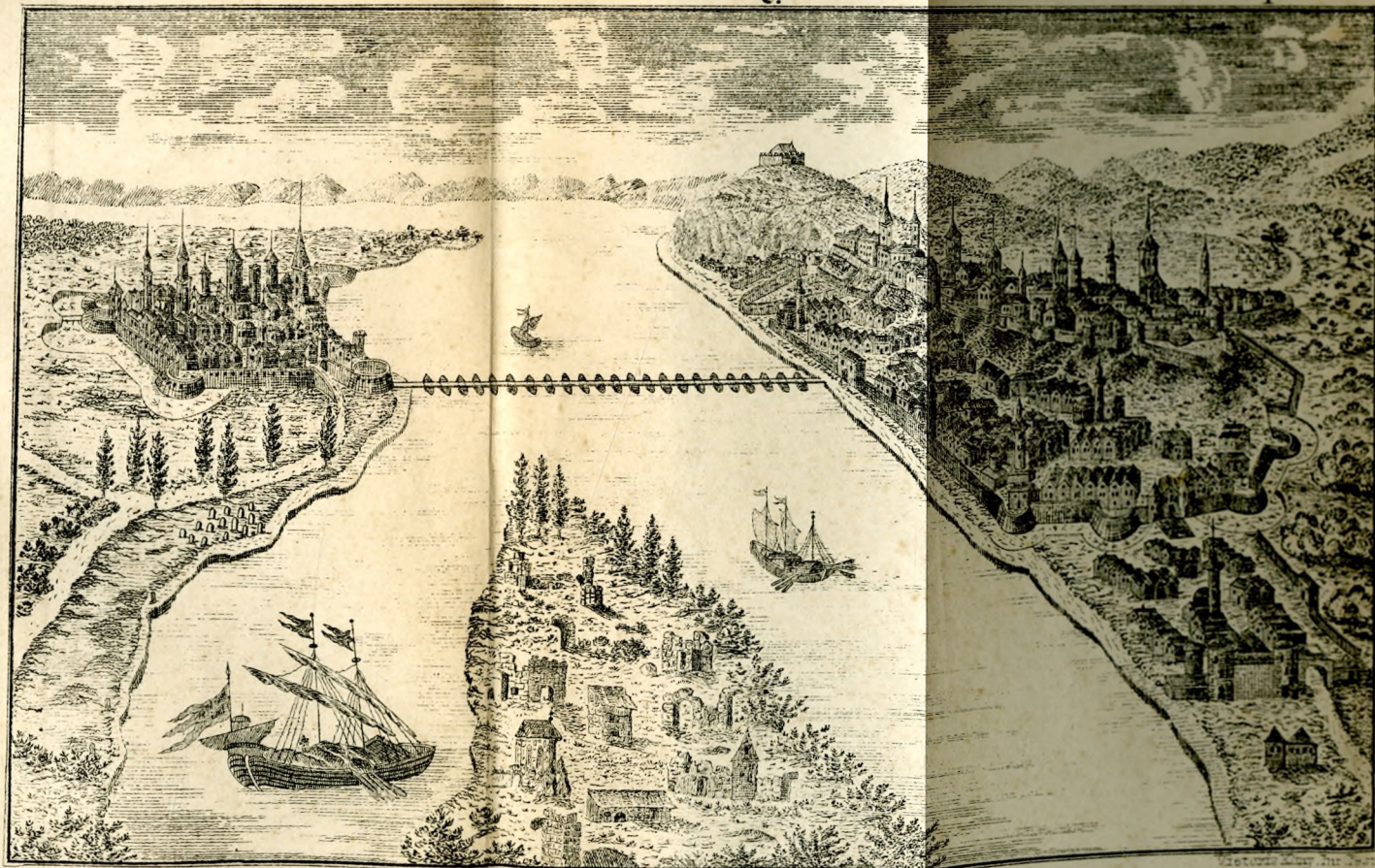

Buda székesváros képe Hollós Mátyás alatt, a 15 században.

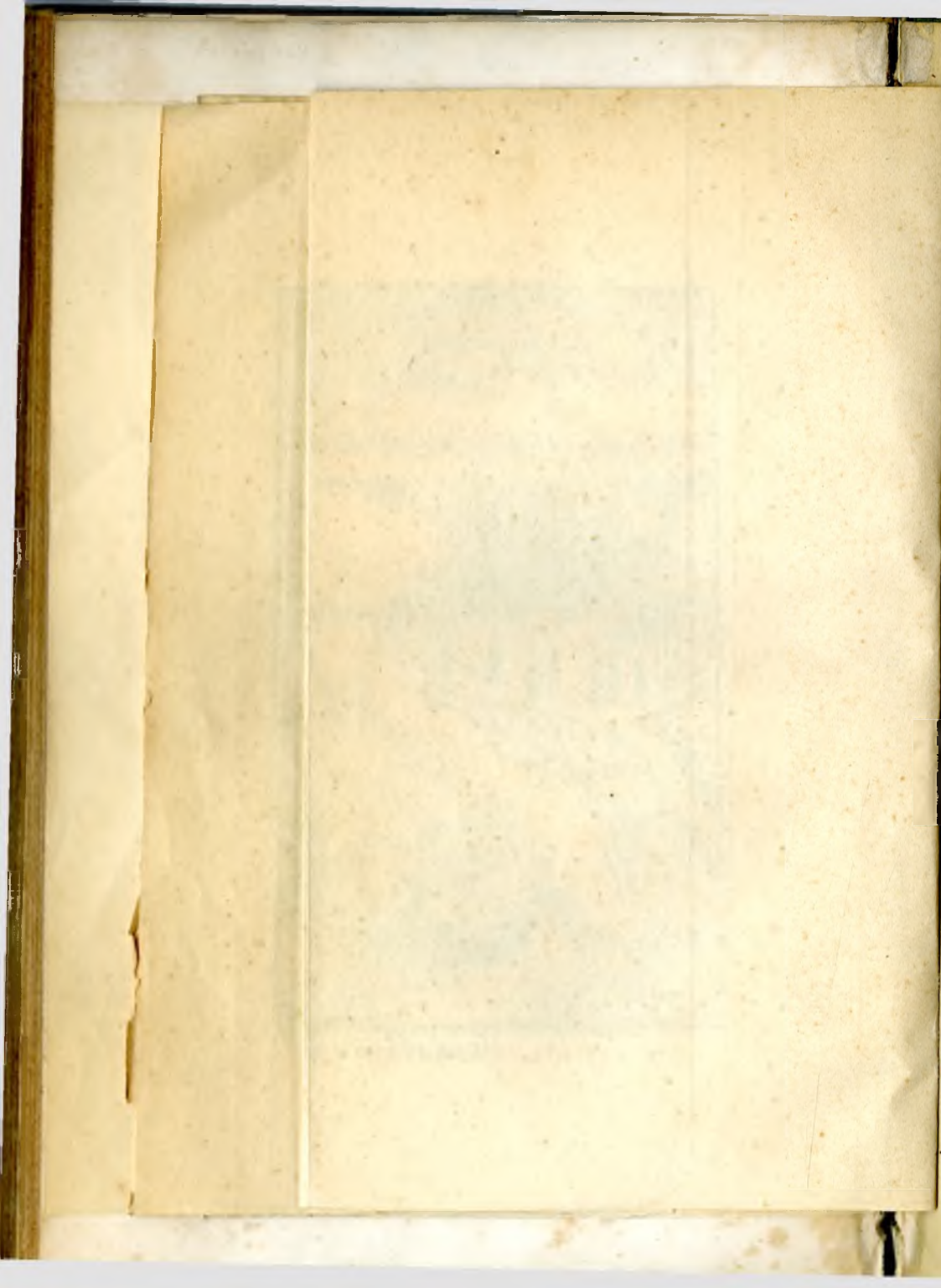
Victoris Kégy. Inc. Buda

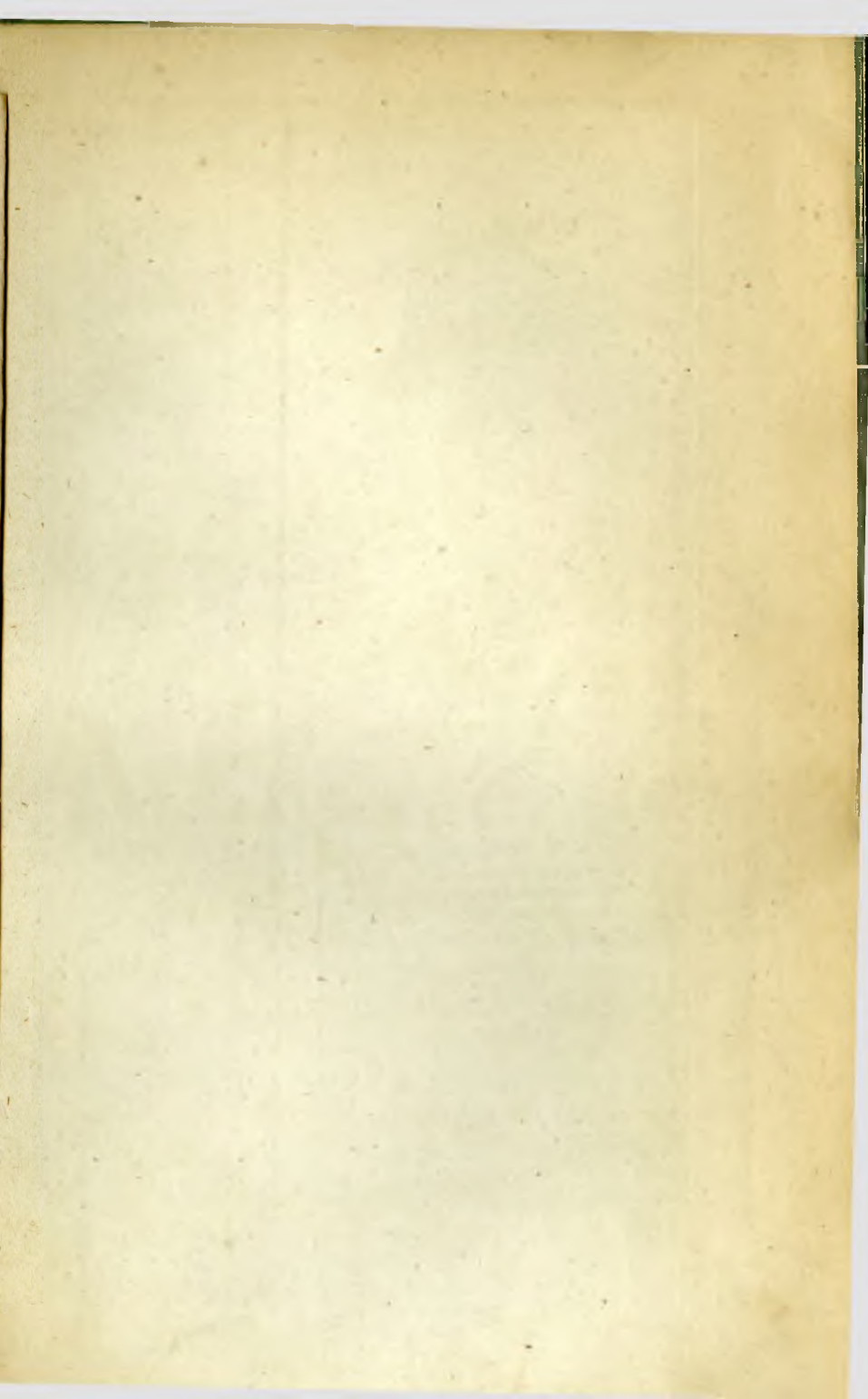
C.

Vár.ph.t.

Budaváros képe a törökök alatt, a 17 században.

ARA 1 fl. 20 kr. e. p.

